הכרונולוגיה היחסית של השרידים הפרוטו־היסטוריים באתר נחל ספלול 71 שבגבעות גלעד*

נמרוד גצוב

אתר נחל ספלול 71 שוכן על שלוחת סלע גיר המשתפלת מערבה מן הגבעה שבראשה ח׳ אל־עריס (נ״צ רי״ח 20813/71886, רי״י 15813/21886; איורים 1, 2). את האתר גילה מיכאל מאיר ז״ל במהלך סקר ארכיאולוגי בסביבת קיבוץ גלעד (מאיר תשל״ז: 70); ממצאי הסקר מוצגים במוזיאון ׳האדם בגבעות גלעד׳ בקיבוץ גלעד (להב תשס״ג). בשנים 1976–1982 ערך מאיר שלוש חפירות בדיקה מצומצמות באתר (חפירות א׳–ג׳), שבעקבותיהן התברר שהאתר משתרע על שטח של 30 דונם, ושהשרידים בו הם מן התקופות הנאוליתית והכלקוליתית; תוצאותיהן של חפירות אלו כלולות בדוח זה. האתר נסקר פעם נוספת במהלך הסקר של מפת רגבים, בניהולם של יותם טפר ויובל גדות (גדות וטפר 2009: נחל ספלול, אתר 71). באביב 2005, לקראת הנחת כבלי טלפון, נערכה במקום חפירת בדיקה מצומצמת שתוצאותיה מתוארות להלן (לדוח ראשוני, ר׳ גצוב 2006).[1]

בחפירה זו נחשף מכלול קטן ומעורב, שאינו מאפשר תיארוך באמצעים רדיומטריים ואין די בו כדי לקבוע הגדרות תרבותיות של הממצא (לדיון במושג ״הגדרה תרבותית״, ר׳ Clarke 1968). לכן, הדיון להלן יתמקד בסכמה של כרונולוגיה יחסית ובהקבלות טיפולוגיות כדי לאפשר דיון ענייני בממצאים ולשייך את האתר לשלבים תרבותיים מתאימים.

המינוח הכרונולוגי

לפני יותר מעשור הציג י׳ גרפינקל סכמה כרונולוגית חדשה לתרבויות של התקופות הנאוליתית הקרמית והכלקוליתית (Garfinkel 1999). בעקבות פרסום ממצאי החפירה בלוד והגדרת התרבות הלודית (Gopher and Blokcman 2004), ולאור תוצאות החפירות בחורבת עוצה (Getzov 2009), נראה

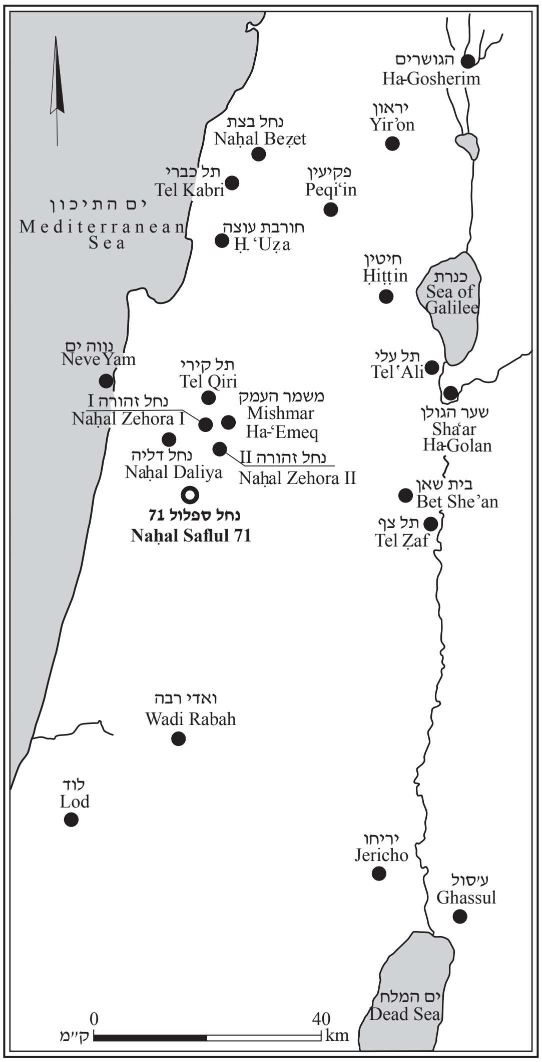

איור 1. מפת האתר ואתרים אחרים הנזכרים במאמר.

* פרסום זה מוקדש לזכרו של מיכאל מאיה, ממייסדי קיבוץ גלעד, שבעבודתו החלוצית גילה וסקר יותר ממאה אתרים ארכיאולוגיים בגבעות גלעד. גילוייו הם בסיס חיוני לכל מחקר ארכיאולוגי של אזור רמות מנשה.

איור 2. גבעות גלעד ומקום החפירה (מסומן בחץ).

טבלה 1. סכמה של שלבים בכרונולוגיה היחסית של מכלולי ממצא מהתקופות הנאוליתית הקרמית והכלקוליתית

התקופה	דוגמות למינוח התרבותי המקובל במחקר הארכיאולוגי	דוגמה למכלולים אופייניים	השכבה המתאימה בחפירות חורבת עוצה 1991[i]
נאוליתית קרמית 1	התרבות הירמוכית (שטקליס תשכ״ז)	שער הגולן (Garfinkel and Miller 2002)	20
נאוליתית קרמית 2	התרבות הלודית (Gopher and Blokcman 2004)	יריחו, שכבה IX (PNA) (Kenyon 1979:41–46) לוד, נווה ירק (Gopher and Blokcman 2004) הגושרים, שכבה V (Getzov 2008)	20
כלקוליתית קדומה 1	תרבות ואדי רבה (קפלן תשל״ב)	ואדי רבה, שכבת בניין B (Kaplan 1958)	19
כלקוליתית קדומה 2	אין מינוח מקובל למכלולים במרכז הארץ ובצפונה בדרום — התרבות הקטיפית (Gilead 1990)	יריחו שכבה VIII (PNB) (Kenyon 1979:46–49) קטיף (Epstein 1984)	18, 17
כלקוליתית קדומה 3	משפחת בית שאן (Garfinkel 1999:153–188) התרבות הבשורית (גלעד ואלון תשמ״ט)	תל עלי, שכבה Ib (גרפינקל 1992) בית שאן, שכבה XVIII (Garfinkel 1999:155)	16
כלקוליתית מאוחרת	התרבות הע׳סולית תרבות באר שבע התרבות הגולנית (Levy 1986)	תלילאת אל־ע׳סול (Koeppel 1940) באר צפד (Commenge-Pellerin 1990) רסם חרבוש (Epstein 1998)	15

[i] ר׳ Getzov 2009: Table 243

שיש לשכלל סכמה זו.[2] המינוח המשמש במאמר זה מוצג בטבלה 1 והוא מבוסס על שלוש הנחות:

א) את התרבות הירמוכית, שהגדיר משה שטקליס (תשכ״ז) בעקבות חפירות שער הגולן, ואת התרבות הלודית (שכבה IX ביריחו) מן התקופה הנאוליתית הקרמית, יש לשייך לשני שלבים כרונולוגיים נפרדים החופפים חלקית (Gopher and Blokcman 2004). הנחה זו מנוגדת לעמדה של גרפינקל, ולפיה מכלולי התרבויות הנאוליתיות הקרמיות הקדומות בני אותו זמן (Garfinkel 1999:101–102).

ב) תרבות ואדי רבה משויכת לראשית התקופה הכלקוליתית, והיא קדומה לשכבה VIII ביריחו (קפלן תשל״ב). גרפינקל, בניגוד לדעת קפלן, מצא ששני המכלולים, דהיינו תרבות ואדי רבה ויריחו VIII, דומים ויש לשייכם לאותו פרק זמן (Garfinkel 1999:148). אולם, הממצא מחורבת עוצה מראה שיש להעדיף את דעתו של קפלן (Getzov 2009:71).

ג) מכלולים דוגמת שכבה Ib בתל עלי ושכבה XVIII בבית שאן מאוחרים לשכבה VIII ביריחו וקדומים לתרבות ע׳סול (Sadeh and Gophna 1991; Garfinkel 1999:153, 198). גם הנחה זו נתמכת בממצא מהחפירות בחורבת עוצה (Getzov 2009:71).

החפירות באתר

חפירות 1982–1976

מבין שלוש החפירות שערך מיכאל מאיר באתר, הגיע לידי (נ״ג) מידע מפורט רק על החפירה הגדולה שבהן (חפירה ג׳), שנערכה בשנת 1982.[3] בחפירה זו נערכו שלוש בדיקות (14 מ״ר שטח כולל) בתוך גל רחב ורדוד של אבנים ועפר (1 מ׳ גובה), הנמצא על קו הרכס של השלוחה שלידו עוברת דרך סלולה. מתחת לגל האבנים נחשפו שני בורות חצובים: האחד עגול (כ־1 מ׳ קוטר, כ־0.4 מ׳ עומק) והאחר, שנחפר חלקית, סגלגל (כ־1.0 × 1.3 מ׳, כ־0.6 מ׳ עומק ממוצע). מאיר ציין ביומן החפירה שנמצאו חרסים מתקופות אלו: הכלקוליתית, הברונזה התיכונה, הברונזה המאוחרת והרומית או הביזנטית (חרסים מצולעים ספורים; לא נשמרו). כן נמצאו עצמות בעלי חיים, מעט עצמות אדם, כלי עצם, כלי צור וכלי אבן. מאיר הניח שגל האבנים, שכיסה על שרידי היישוב הכלקוליתי, הוקם לצורך קבורה בתקופת הברונזה המאוחרת, ואולי כבר בתקופת הברונזה התיכונה. בממצא שנשמר במוזיאון ״האדם בגבעות גלעד״ לא נמצאו חרסים מאוחרים לתקופה הכלקוליתית ולא נמצאו עצמות אדם.[4] נראה לפיכך, ששיוך הקבורה לתקופת הברונזה המאוחרת מקורו בטעות. מוצע, על כן, שהממצאים הם שרידי יישוב פרוטו־היסטורי ואולי שרידי הסיקול החקלאי הם מהתקופה הרומית או הביזנטית.

חפירת 2005

על רכס השלוחה, סמוך לדרך הסלולה ומצפון לה, וכ־15 מ׳ מדרום־מזרח לחפירה ג׳ של מאיר, נחפרו שני שטחים מלבניים (A, B; 2.5 × 5.0 מ׳ כל אחד), המרוחקים כ־8 מ׳ זה מזה. השכבה העליונה, של עפר כהה (כ־0.2 מ׳ עובי), לא הכילה ממצא ארכיאולוגי, ולכן הוסרה באמצעות דחפור. שאר השכבות נחפרו ביד ונופו בנפה שגודל חוריה 10 מ״מ.

שטח A (תכנית 1).[5] נחשפו שישה בורות עגולים, חצובים בסלע. בבור אחד (L15), שנפרד מעט

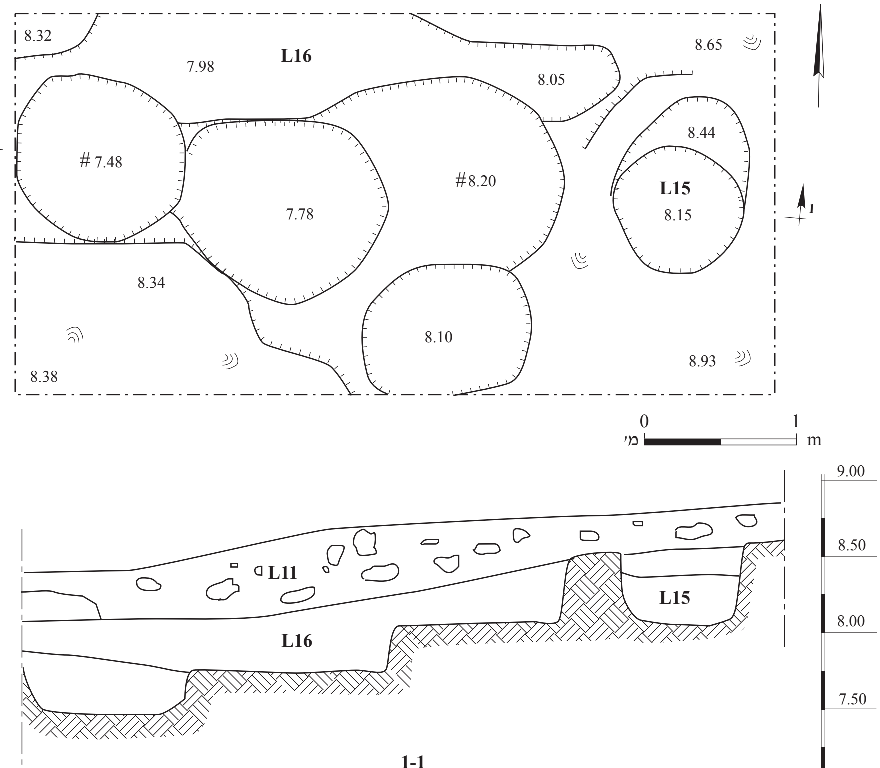

תכנית 1. שטח A, תכנית וחתך.

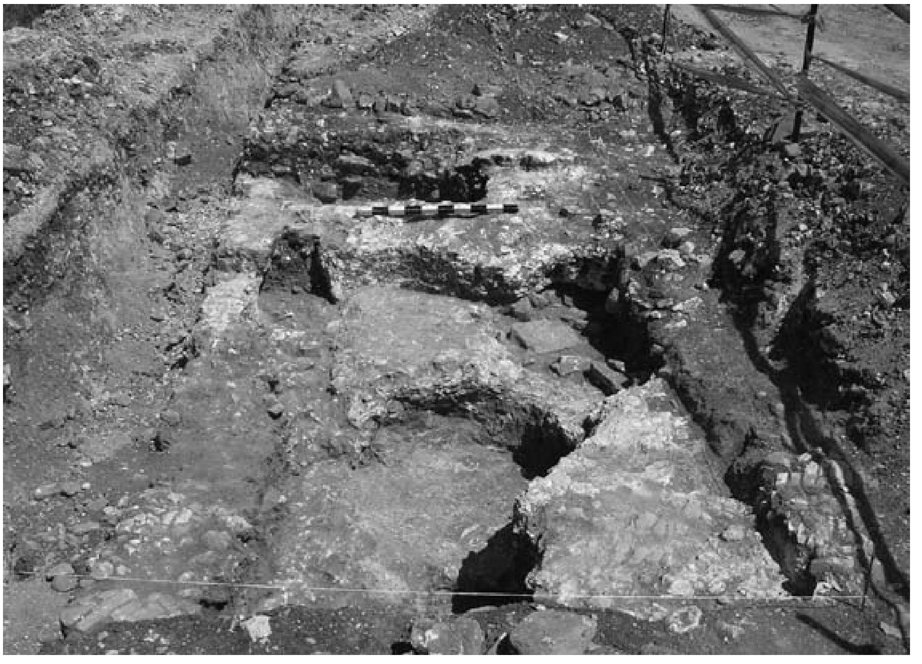

איור 3. שטח A, מבט למזרח.

איור 4. לוקוס 16, מבט לדרום.

מהאחרים, הותקנה מדרגה בשפתו הצפונית. חמשת הבורות האחרים (L16) משיקים ואף חותכים זה את זה (איורים 3, 4); שלושה מהם הותקנו בטור מדורג המדמה שלוש מדרגות. נראה שכל הבורות שייכים למערכת אחת. את פני הבורות כיסתה הצטברות של עפר אפור (L11; 0.2–0.5 מ׳ עובי; תכנית 1; חתך 1–1), ובה אבנים, חרסים, פריטי צור ועצמות בעלי חיים, ללא שרידי בנייה.

שטח B (תכנית 2). על פני הסלע נחשפו שלוש מדרגות טבעיות שנוצרו בשל התפצלות סלע הגיר. כמו כן נחשף בור רדוד ועגול (L14), חצוב בסלע,

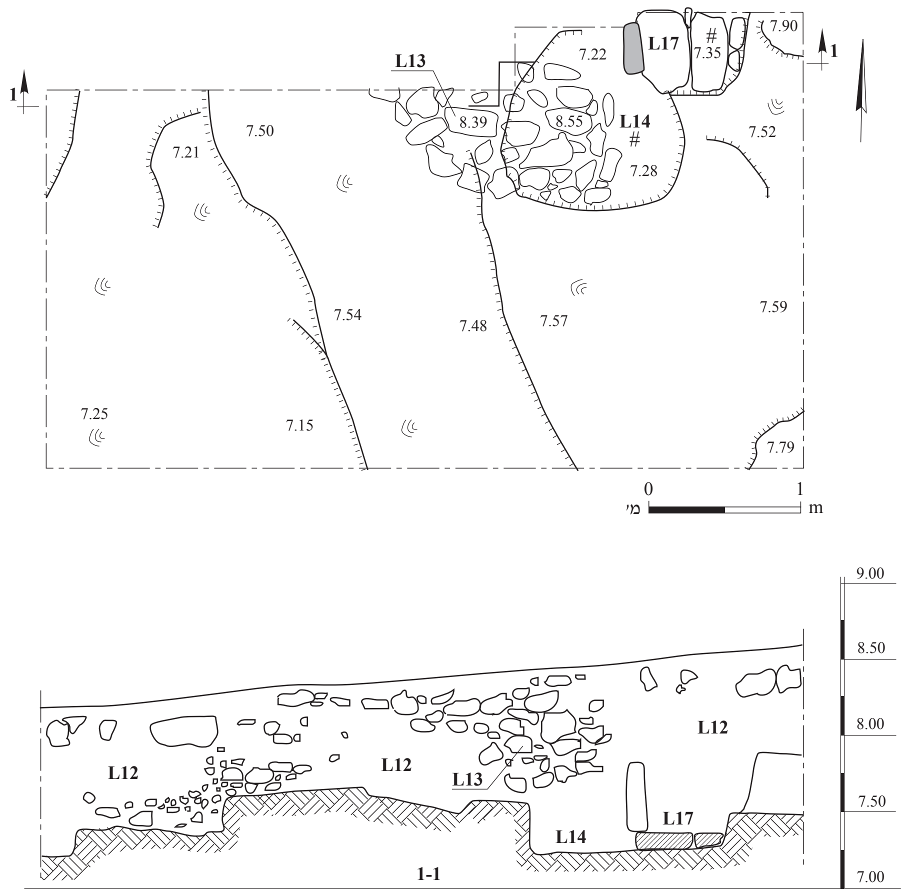

תכנית 2. שטח B, תכנית וחתך.

איור 5. לוקוס 14, מבט למערב.

שלצדו הותקן משטח קטן משתי אבנים שטוחות שנקבעו בתוך מגרעת טבעית בסלע (L17). בין המשטח לבין הבור הרדוד הוצבה אבן שטוחה (איורים 5, 6). מתקנים שבהם מִשטח ובור נתגלו במגידו שכבה XX (Loud 1948: Figs. 132:4, 5),[6] ומקובל לזהותם כמתקני סחיטה לייצור יין או שמן (פרנקל תשמ״ד:20, 323). ייתכן שבור 14 ומשטח 17 שימשו באורח דומה. את פני הסלע כיסתה הצטברות של עפר אפור (L12; 0.5–1.0 מ׳ עובי; תכנית 2: חתך 1–1), שהכילה אבנים, חרסים, פריטי צור ועצמות בעלי חיים, ללא שרידי בנייה. אל תוך הצטברות זו נכרה בור (L13) שהכיל אבנים וחרסים; זהו המרכיב הארכיאולוגי המאוחר ביותר שנחשף בחפירה.

איור 6. לוקוס 14, מבט לצפון.

הממצא

כלי החרס

במכלול כלי החרס 6 שברי שפיות של כלים מהתקופה הנאוליתית הקרמית ו־36 שברי שפיות של כלים האופייניים לתקופה הכלקוליתית הקדומה 1 ו־2. סמוך לפני השטח נמצאו גם שברים אחדים של כלי חרס מצולעים, והם שייכים בוודאי לפעילות חקלאית מהתקופה הרומית או הביזנטית. כאמור, גם בחפירות של מאיר נמצאו חרסים מתקופות אלה בלבד. עיקר הממצא, הן בחפירה זו הן בחפירה של מאיר, הוא חרסים מהתקופה הכלקוליתית הקדומה 2 ו־3; אין בידינו מכלול נקי מהתקופה הנאוליתית הקרמית. בשל העדר נתונים סטרטיגרפיים שיסייעו לחלוקה ברורה של המכלולים יידון כאן המכלול כיחידה אחת.

התקופה הנאוליתית הקרמית (איור 7)
ייחוסם של הכלים לתקופה זו נעשה על פי שיקולים טיפולוגיים בלבד, וברור ששברי כלי החרס הנאוליתיים, שנמצאו עם חרסים מהתקופה הכלקוליתית הקדומה, הם שאריתיים (residual sherds), ואינם שייכים להצטברות באתרה. על פי רוב, החרס חום־אפרפר ומכיל חסמים בהירים קטנים. רק בכלי אחד (איור 7: 2) אפשר היה לזהות חיסום של קש.

קערית רדודה ומעוגלת (איור 7: 1).— קעריות שרובן מעוגלות נכללות בטיפוס A1 של גרפינקל ומצויות במכלולי התרבות הירמוכית והלודית (Garfinkel 1999: Figs. 8:7; 43:4, 5). בלוד שכיחות קעריות מעוגלות שלחלקן דופן עבה (לדוגמה Gopher and Blockman 2004: Fig. 7:23).

קערה מעוגלת (איור 7: 2).— גרפינקל כולל קערות מעוגלות בטיפוס C, והן מצויות במכלולי התרבות הירמוכית והלודית (לדוגמה Garfinkel 1999: Figs. 15:5, 6; 45:3). קערות אלה שכיחות בלוד (Gopher and Blockman 2004: Fig. 5:14).

קערה עמוקה בעלת ידית אוזן סמוכה לשפה (איור 7: 3).— קערות כאלה מוכרות בלוד (קפלן תשל״ז: ציור 6: 1; Gopher and Blockman 2004: Fig. 6:16), והן שכיחות בשכבה V באתר הגושרים (חפירת המחבר, לא פורסם).

קנקנית (איור 7: 4).— בחפירה של מאיר נמצא שבר אחד של קנקנית מעוטרת בצבע אדום, ובחפירת 2005 נמצא שבר נוסף ללא עיטור (לא אויר). לשתי הקנקניות צוואר מכונס, האופייני למכלול שכבה IX ביריחו (Garfinkel 1999: Fig. 55:1, 3, 4) ולמכלולי התרבות הלודית (Gopher and Blockman 2004: Fig. 10:14–24). קנקניות אלה

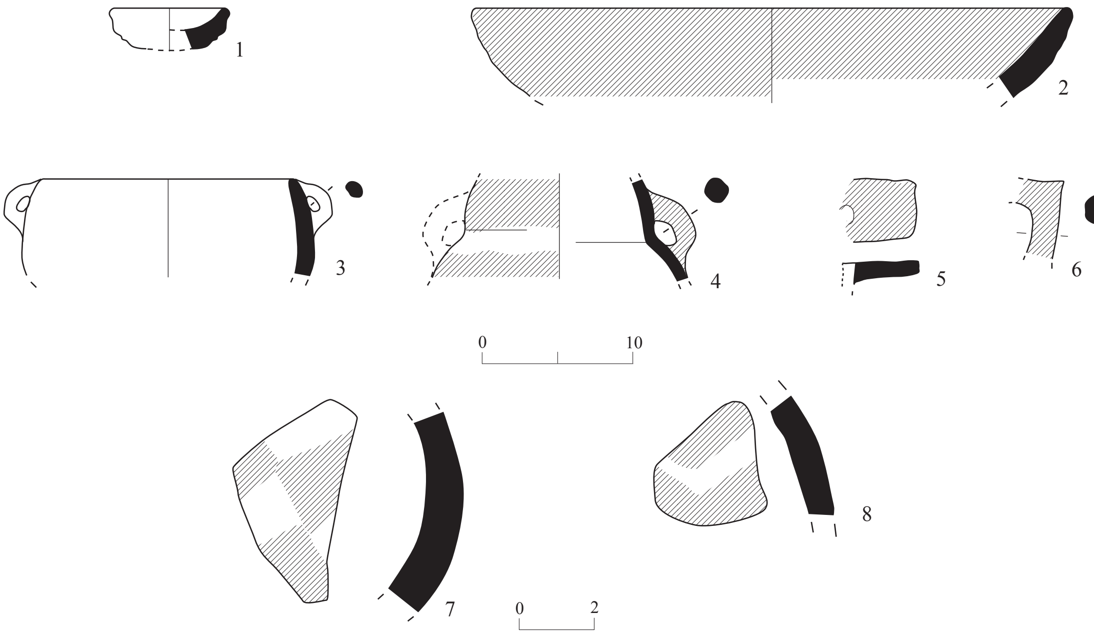

איור 7. כלי החרס מהתקופה הנאוליתית הקרמית.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור
1	קערית	מאיר	10	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים וחסמי בזלת
2	קערה	מאיר	1	חרס חום־אפרפר, ליבה אפורה, חסמים בהירים גדולים, חיפוי אדום מחוץ ומפנים
3	קערה	מאיר	11	חרס אפור, חסמים בהירים קטנים, פני חרס חום־אפרפר
4	קנקנית	מאיר	10	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים קטנים, צבע אדום מחוץ
5	ידית	מאיר	10	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים קטנים, חיפוי אדום בחוץ (אין מידע על הפנים)
6	ידית	מאיר	12	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים קטנים, חיפוי אדום בחוץ (אין מידע על הפנים)
7	קערית	מאיר	8	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים, חיפוי אדום מפנים וציור אדום בחוץ, ממורק
8	קנקנית	13	116	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים, ציור אדום בחוץ, ממורק

שונות מהקנקניות בעלות הצוואר הפסוק השכיחות במכלולי התרבות הירמוכית (Garfinkel 1999: Figs. 24:3–6, 10–14; 26:1–4; Eirikh-Rose and Garfinkel 2002: Fig. 7.31:1–3).

ידיות ייחודיות (איור 7: 5, 6).— בחפירה של מאיר נמצאו שתי ידיות יוצאות דופן: האחת (איור 7: 5) היא ידית מדף שמתארה מלבני ובה נקב סמוך למקום החיבור של הידית לכלי; האחרת (איור 7: 6) היא ידית אוזן מזווה שלה חתך עגול. ידית דומה למס׳ 6 נמצאה גם בשכבה IV בנחל זהורה (Gopher and Eyal 2012: Fig. 10.17:4).

דגמים גאומטריים מצוירים (איור 7: 7, 8).— נמצאו שברי גוף של קערה מעוטרת בדגם של מעוינים (איור 7: 7) ושל קנקנית (איור 7: 8) מעוטרת בקווי זיגזג; שניהם מעוטרים בצבע אדום וממורקים. עיטור בצבע שכיח במכלולי התרבות הלודית (Gopher and Blockman 2004: Fig. 14) ומצוי גם במכלולים ירמוכיים (Garfinkel 1999: Fig. 36).

התקופה הכלקוליתית הקדומה (איורים 8, 9) מרבית שברי החרס שנמצאו באתר משויכים לתקופה זו, ואפשר להגדירם חרסים מקוריים (primary sherds; טבלה 2). בחפירה לא נמצאו חרסים שמקורם בחדירה מאוחרת (later intrusive sherds).

טבלה 2. סיכום ממצא כלי החרס הכלקוליתיים מחפירת 2005 לפי מניין שברי השפיות והידיות

ממצא \ לוקוס	11	12	13	15	16	ס״ה
קערות	6	7		1	2	16
קנקנים	2	3	1		2	8
פערורים	4	7	1			12
ידיות סרט	2	9		1	4	16
ידיות שחתכן משולש	1					1
עיטורי חבל	3	1			1	5

קערות עמוקות (איור 8: 1–5).— לקערות שפה פשוטה ומחודדת, לחלקן דופן ישרה (איור 8: 1, 2) ולחלקן דופן פסוקה (איור 8: 3–5). לשתי קערות רצועה של עיטור חבל במקביל לשפה (איור 8: 2, 5). גרפינקל מציין שקערות אלה הן השכיחות ביותר בבית שאן (Garfinkel 1999:160) ושרבות מהן מעוטרות בעיטור חבל (Garfinkel 1999: Fig. 97). קערות אלה שכיחות גם בכל השכבות בחורבת עוצה, ובשכבות 16 ו־17 נמצאו קערות מעוטרות ברצועת חבל המקבילה לשפה (Getzov 2009: Figs. 2.28:9; 2.31:2).

קערות עבות ופתוחות (איור 8: 6–8).— הקערות מחופות אדום מבחוץ ולעתים אף מבפנים. סביר שהיה להן בסיס גבוה בדומה לבסיסי הקובעות, אך השברים שנמצאו בחפירה אינם מאפשרים לשחזר כלי שלם. בחורבת עוצה סווגו קערות כאלה בטיפוס Ch. Bo. 4; הן מופיעות לראשונה בשכבה 17 ושכיחות גם בשכבה 16 (Getzov 2009: Fig. 2.34). קערות מטיפוס זה נפוצות באתרים שזמנם

איור 8 ◄

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור
1	קערה	16	123	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים, חיפוי אדום וחום כהה מחוץ ומפנים
2	קערה	מאיר	11	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים, חיפוי כתום דל, עיטור חבל
3	קערה	מאיר	1	חרס חום־אפרפר, חיפוי אדום וחום כהה מחוץ ומפנים
4	קערה	12	112 109	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים, חיפוי אדום וחום כהה מחוץ ומפנים, ממורק
5	קערה	11	117	חרס חום־אדמדם, ליבה אפורה, חסמים בהירים
6	קערה	12	107	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים, חיפוי אדום דל מחוץ
7	קערה	מאיר	1	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים, חיפוי אדום מחוץ ומפנים
8	קערה	12	106	חרס חום־אפרפר, ליבה אפורה, חסמים בהירים, חיפוי אדום כהה מחוץ ומפנים
9	קערה	מאיר	10	חרס אפור, חסמים בהירים, סימני שרפה על פני החרס
10	קערה	מאיר	9	חרס אפור, חסמים בהירים, פני החרס חום בהיר
11	קערה	16	123	חרס אפור, חסמים קטנים בהירים, פני החרס שחורים
12	פערור	12	106	חרס חום־אפרפר, ליבה אפורה, חסמים בהירים
13	פערור	11	101	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים
14	קנקן	12	108	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים
15	קנקן/מחבצה	12	122	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים, צבע כתום דל מחוץ
16	קנקן/מחבצה	11	101	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים
17	קנקן/מחבצה	12	114	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים

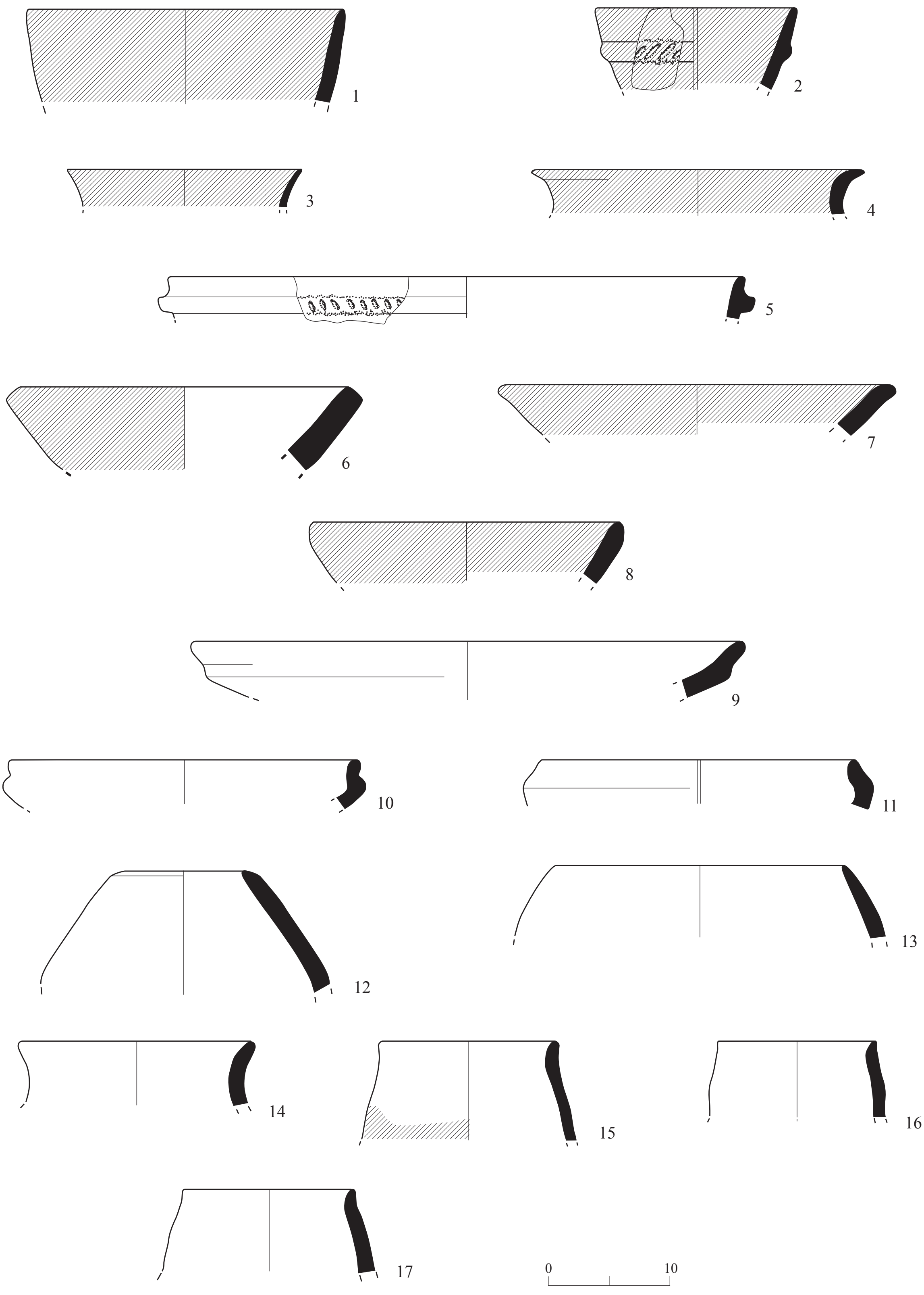

איור 8. כלי החרס מהתקופה הכלקוליתית.

התקופה הכלקוליתית הקדומה 2 או 3, דוגמת תל קירי (Baruch 1987: Figs. 66:9–11; 69:6, 7), נווה ים (Prausnitz 1977: Fig. 1:7), כברי שלב 16 (שפטלוביץ 1992: איור 10:1, 2; 1994: איור 5:13), יריחו מכלול ה־PNB (Kenyon and Holland 1982: Fig. 31:42–52) ותל צף (Gophna and Sadeh 1988–1989: Fig. 12:15).

לכאורה, דומות קערות אלה לקערות באתרי התקופה הכלקוליתית הקדומה 1, דוגמת נחל בצת I (Gopher, Sadeh and Goren 1992: Fig. 1:9, 10) וואדי רבה (Kaplan 1958: Fig. 5:16), אך אלה שונות בטיפול בפני הכלי. הקערות הקדומות ממורקות מבפנים, ואילו הקערות המאוחרות אינן מתאפיינות במירוק ובחיפוי, ואם הוא מופיע, הוא חיצוני ופנימי או רק חיצוני, אך לא פנימי בלבד.

קערות עבות ומזוות (8:9–11).— הקערות עבות־דופן, כנראה רדודות, וסמוך לשפתן יש זיווי. ראוי לציון הדמיון בין הקערה כפולת־הזיווי (איור 8:10) לקערות כפולות־הזיווי המוכרות באתרי תרבות חלף ובמכלולי התקופה הכלקוליתית הקדומה 1 דוגמת ואדי רבה (Kaplan 1958: Fig. 5:18; Garfinkel 1999: Fig. 60). עם זאת, לקערות שמציג גרפינקל יש דופן דקה יותר ועיצובן מעודן מזה של הקערות מאתר נחל ספלול 71.[6] לאחרונה פורסמה קערה מטיפוס זה במכלול מהתקופה הכלקוליתית הקדומה 2 מחנתון (Nativ et al. 2014: Fig. 21:8).

פערורים (איור 8:12, 13).— פערורים פשוטים אלה נפוצים בכל שלבי התקופה הכלקוליתית.

קנקן דמוי שק (איור 8:14).— קנקן כזה מצוי בשכבה 17 מהתקופה הכלקוליתית הקדומה 2 בחורבת עוצה (Getzov 2009: Fig. 2.26:18) ונפוץ באתרי התקופה הכלקוליתית הקדומה 3. הוא נעדר מאתרי התקופה הכלקוליתית הקדומה 1 (Garfinkel 1999: Fig. 107).

שפיות בעלות מתאר מכונס של קנקנים או של מחבצות (איור 8:15–17).— שפיות כאלה נפוצות ברבים מאתרי התקופה הכלקוליתית הקדומה 3 (לדוגמה Garfinkel 1999: Figs. 107, 108), ואפשר אולי לשייכן למחבצות. אמנם המחבצות אופייניות לתקופה הכלקוליתית המאוחרת, אך הן מוכרות גם בשכבות מהתקופה הכלקוליתית הקדומה 3 באתרים בעמק הירדן (Sadeh and Gophna 1991:

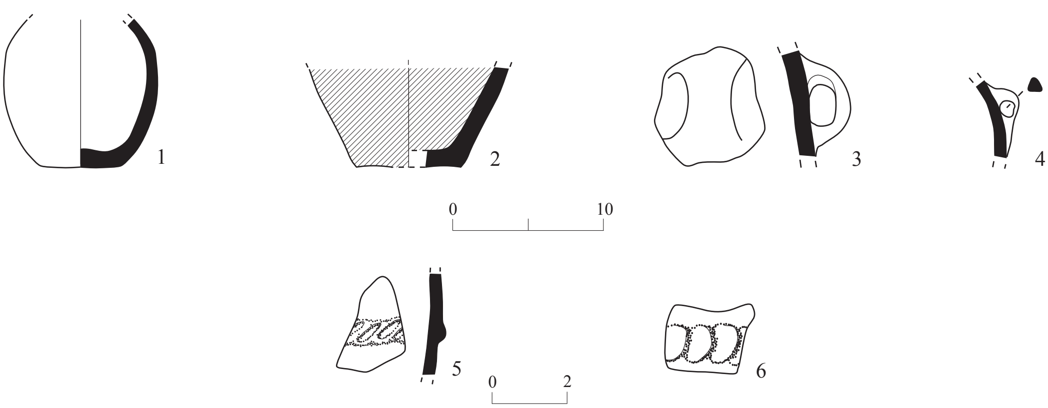

איור 9. כלי החרס מהתקופה הכלקוליתית.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור
1	קנקנית	11	115	חרס חום־ורדרד, חסמים בהירים זעירים
2	בסיס קערה	12	105	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים ובזלת, חיפוי אדום עשיר מחוץ
3	ידית	12	106	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים
4	ידית	12	106	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים
5	שבר קערה ?	16	123	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים, חיפוי אדום מפנים ומחוץ, עיטור חבל
6	שבר גוף	מאיר	1	חרס חום־אפרפר, חסמים בהירים, עיטור חבל

(Fig. 2:10), בשכבות 16 ו־17 בחורבת עוצה (Getzov 2009:56), בחטין (גצוב תשס״ז: איור 4:3, 5) וביראון (*Uziel et al. 2007:44). עם זאת, חשוב להדגיש שאין בידינו דרך לקבוע אם שפיות אלה שייכות לקנקנים או למחבצות.

בסיסים (איור 1:9, 2).— כל הבסיסים שנמצאו בחפירה שטוחים ופשוטים.

ידיות סרט שמתרחבות במקום חיבורן לגוף (איור 3:9).— ידיות אלה הן תו מאפיין של אתרי התקופה הכלקוליתית הקדומה; הן מצויות במכלולים מהתקופה הכלקוליתית הקדומה 1, דוגמת ואדי רבה (Kaplan 1958: Fig. 5:12), ותפוצתן רחבה במיוחד במכלולי התקופה הכלקוליתית הקדומה 2 ו־3 (Garfinkel 1999: 181, Fig. 111).

ידית שחתכה משולש (איור 4:9).— בדומה למחבצות, אף ידיות אלה הן מאפיין בולט של מכלולי התקופה הכלקוליתית המאוחרת (לדוגמה Garfinkel 1999: Fig. 169). ראשית הופעתן בשכבות מהתקופה הכלקוליתית הקדומה 2, כמו שכבה 17 בחורבת עוצה (Getzov 2009:66), והן מרכיב בולט במכלול הידיות של שכבות התקופה הכלקוליתית הקדומה 3 ביראון (Uziel et al. 2007: Fig. 29). בחפירת 2005 נמצאה רק ידית אחת מטיפוס זה.

עניין מיוחד יש בבחינת שכיחותן הכללית של הידיות. בחפירה זו נמצא שהיחס בין שברי השפיות לשברי הידיות הוא 1:2.25 (36 שברי שפיות ו־17 שברי ידיות; ר׳ טבלה 2), ויחס דומה, 1:3.5 קיים גם בשכבות 16 ו־17 בחורבת עוצה (1410 שברי שפיות ו־398 שברי ידיות; Getzov 2009: Table 2.6). בניגוד לשכיחות הגבוהה של הידיות בשכבות התקופה הכלקוליתית הקדומה 2 ו־3, שכיחותן הנמוכה בשכבות מהתקופה הכלקוליתית הקדומה 1 בולטת, כך לדוגמה בשכבה 19 בחורבת עוצה היחס הוא 1:27 (191 שברי שפיות ו־7 שברי ידיות; Getzov 2009: Table 2.6). במכלול מהתקופה הכלקוליתית הקדומה 3 ביראון שכיחות הידיות גבוהה אף יותר, והיחס בין שברי הידיות לשפיות הוא 1:1.36 (98 שברי שפיות ו־72 שברי ידיות; *Uziel et al. 2007:44).

עיטורי חבל (איורים 2:8, 5; 5:9, 6).— עיטורים אלה אופייניים למכלולי התקופה הכלקוליתית הקדומה 3, דוגמת שכבה XVII בבית שאן (Garfinkel 1999: Figs. 108:7; 109:7). בחורבת עוצה מופיעים עיטורי חבל כבר בשכבה 17 מהתקופה הכלקוליתית הקדומה 2, ולצדם מגוון רחב של סגנונות עיטור; בשכבה 16 שם, מהתקופה הכלקוליתית הקדומה 3, העיטור השליט הוא חיפוי בצבע ועיטור חבל (Getzov 2009:68), בדומה לממצא בנחל ספלול 71 (טבלה 2).

כלי הצור

חפירת 2005 (איור 10)

בחפירת 2005 נמצא מכלול של 111 פריטי צור (טבלות 3–5), מהם 17 כלים (15%) והשאר פסולת תעשייה. ללהב המגל (איור 1:10) גב עם שברור זקוף, קטימות, וחורפה בעלת שינון עדין. להבים כאלה אופייניים לאתרים מהתקופה הכלקוליתית הקדומה (ר׳ Gopher 1989:95; Barkai and Gopher 1999:61–69), ומהתקופה הכלקוליתית

טבלה 3. פריטי הצור מחפירת 2005

לוקוס / ממצא	11	12	13	15	16	ס״ה
פריט ראשוני	3	3				6
נתזים	15	13	2	4	7	41
להבים	4	6	3	1		14
להבונים		1				1
שבבים	2	4	1			7
גושים	3	6		4	2	15
CTE	1			1		2
גרעינים	3	2	1	1	1	8
כלים	3	6	1	2	5	17
ס״ה	34	41	8	13	15	111

טבלה 4. גרעינים מחפירת 2005

לוקוס / ממצא	11	12	13	15	16	ס״ה
גרעין בעל שטח נקישה אחד		2				2
גרעין בעל שני שטחי נקישה		2			1	3
גרעין מרובה שטחי נקישה	1	1		1		3
ס״ה	1	5		1	1	8

טבלה 5. מגוון כלי הצור מחפירת 2005

ממצא / לוקוס	11	12	13	15	16	ס״ה
להב מגל		1		1		2
כילף	1					1
נקר		1				1
נתז משובר	2					2
להב משובר		1				1
פריט משובר	1					1
שקערורית	1	2				3
משונן					1	1
קטימה	1	1			1	3
מגרד	1					1
מקבת		1				1
ס״ה	7	7		1	2	17

המאוחרת (ר׳ Noy 1998:287–290). ללהב המגל באיור 2:10 שינון עדין, ללא עיצוב של הגב והקצוות (הלהב שבור בצד הפרוקסימלי). אי אפשר לקבוע אם הלהב שייך למכלול הכלקוליתי או שזהו פריט נאוליתי יחיד (ר׳ להלן). כן נמצא כילף קטן, שרובו לוטש (איור 3:10). כיוון שכילפות נפוצים במכלולים מהתקופות הנאוליתית הקרמית, הכלקוליתית הקדומה והכלקוליתית המאוחרת, הם אינם יכולים לשמש סמן כרונולוגי (Barkai 2005:317–318).

חפירות מאיר (איורים 11–13)

בחפירת מאיר נמצא מספר גדול של כלי צור מחפירה ג׳, ואפשר להתרשם שרבים בהם הכילפות ולהבי מגל בעלי גב זקוף, האופייניים לתקופה הכלקוליתית הקדומה והמאוחרת (ר׳ איורים 12, 13). חשוב לציין שרק בחפירה זו נמצאו כלי צור מהתקופה הנאוליתית.

התקופה הנאוליתית (איור 11).— נמצא להב מגל שהותקן על להב ארוך, שיוצר כנראה בטכנולוגיה נביפורמית (איור 1:11); הקצה הפרוקסימלי נותר שלם והקצה הדיסטלי שבור. להבים כאלה מוכרים בתקופה הנאוליתית הקדם־קרמית ב׳ (לדוגמה Gopher 1989:44–61; Khalaily and Marder 2003:31–33). לתקופה זו שייך גם ראש חץ מטיפוס הרצליה (איור 2:11), המוכר במכלולים בני זמנה של שכבה IX ביריחו מהתקופה הנאוליתית הקרמית 2 (Gopher 1989:89–95; Gopher and Gophna 1993:318–319). כיוון שראש החץ רחב למדי, אפשר להניח שעיצובו של הפריט טרם הושלם, ושבסופו של התהליך היה מתקבל חץ הדומה לטיפוס ראשי החץ הקטנים, המוכרים בתקופה הנאוליתית הקרמית. הגרזן באיור 3:11, שחורפתו עוצבה בהתזה רוחבית, מוכר במכלולים מהתקופה הנאוליתית הקדם־קרמית א׳ וראשית התקופה הנאוליתית הקדם־קרמית ב׳ (Barkai 2005:303–305).

התקופה הנאוליתית הקרמית/הכלקוליתית הקדומה (איור 12).— בחפירות מאיר נמצאו כלי צור שאפשר לשייכם לאחת משתי התקופות: הנאוליתית הקרמית או הכלקוליתית הקדומה, ובהם כלי דמוי כילף שגחונו עובד רק מעט (איור 1:12). ייתכן שהעיצוב של הכילף לא הושלם בדומה לפריט שנמצא בנחל זהורה I (ברקאי תשנ״ז: איור 3:36). אפשר גם שזו סכין מעוצבת על צור לווחי בדומה לכלים הנפוצים במכלולים מהתקופה הנאוליתית הקרמית 2, למשל בשכבה V בהגושרים (חמודי חלאילה, מידע בעל פה). כן נמצאו להב משובר בכל היקפו (איור 2:12) ומקרצף (איור 3:12).

התקופה הכלקוליתית (איור 13).— מהתקופה הכלקוליתית יצוינו להבי מגל בעלי גב זקוף וקטימות (איור 1:13), האופייניים לשלבים אחדים בתקופה זו, וראש חץ רוחבי (איור 2:13). ראשי חץ דומים למס׳ 2 נמצאו באתרים דוגמת נחל זהורה I (Barkai and Gopher 1999:60), חורבת עוצה (שכבות 16 ו־17; Lieberman-Wander 2009:88) ויראון (Uziel et al. 2007: Fig. 21:1). קבוצה של ראשי חיצים רוחביים נמצאה גם במכלול הקבורה מהתקופה הכלקוליתית המאוחרת במערה שבפקיעין (Getzov 2013:300).

שונות

בחפירת 2005 ובחפירות מאיר נמצאו גם כלים מאבן גיר ומבזלת (איור 1:14–3), משקולות פלך מחרס (איור 4:14), מרית מעצם (איור 5:14), חודי עצם וממצא ארכיאוזואולוגי.[8]

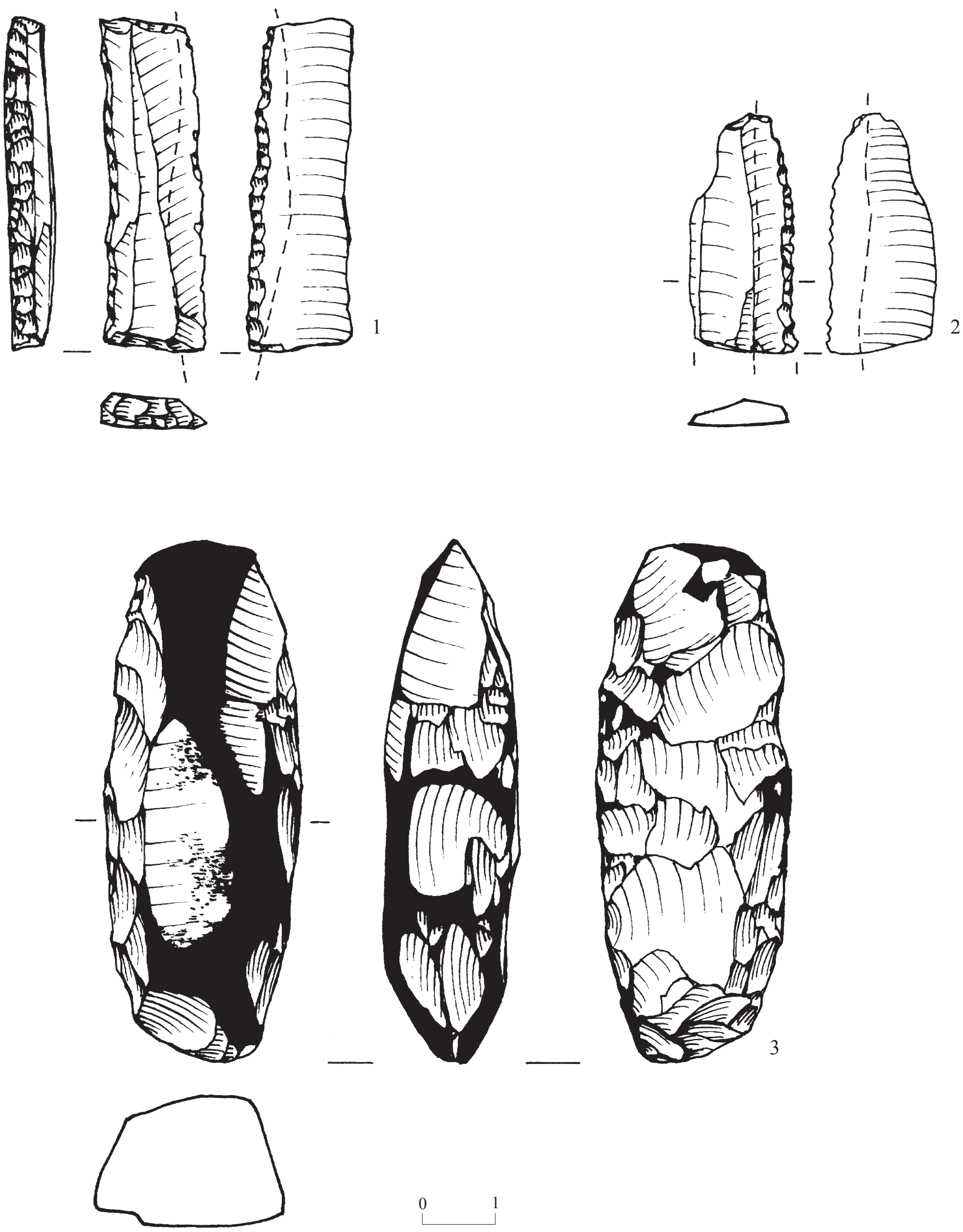

איור 10. ממצא כלי הצור מחפירת 2005.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל
1	להב מגל	13	116
2	להב מגל	13	114
3	כילף	10	125

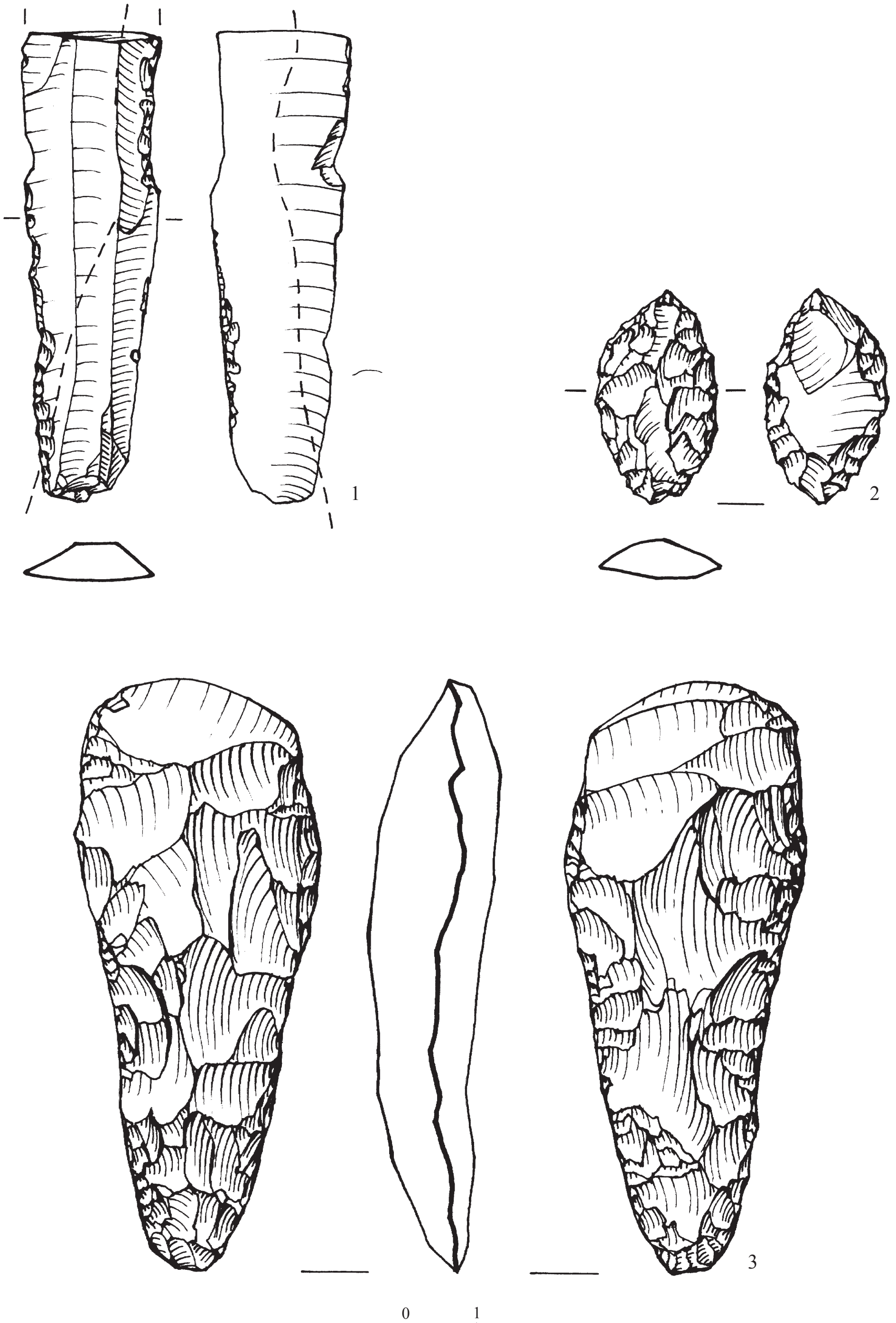

איור 11. כלי צור מהתקופה הנאוליתית מחפירות מאיר.

מס׳	הכלי	סל
1	להב מגל	11
2	ראש חץ	10
3	גרזן	9

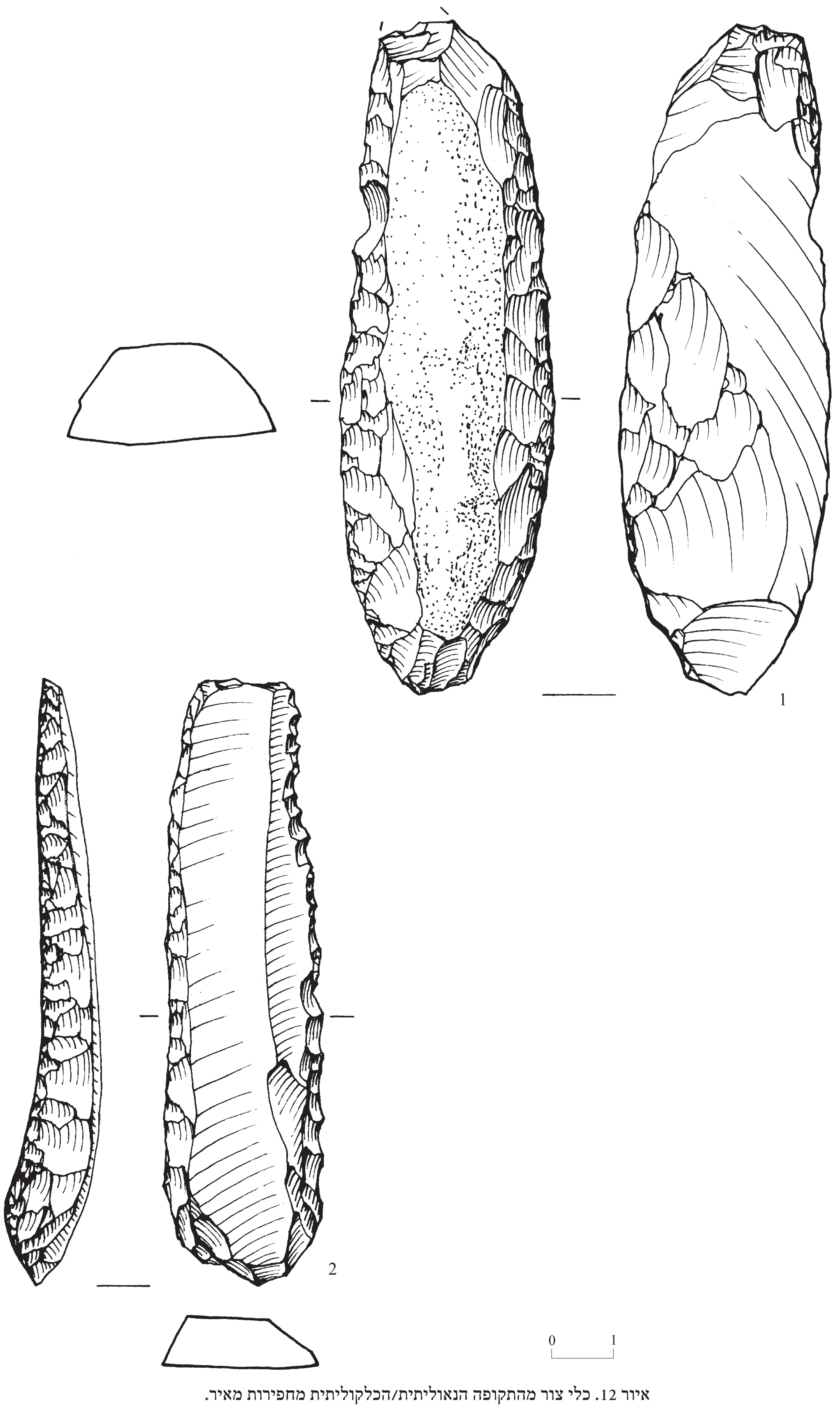

איור 12. כלי צור מהתקופה הנאוליתית/הכלקוליתית מחפירות מאיר.

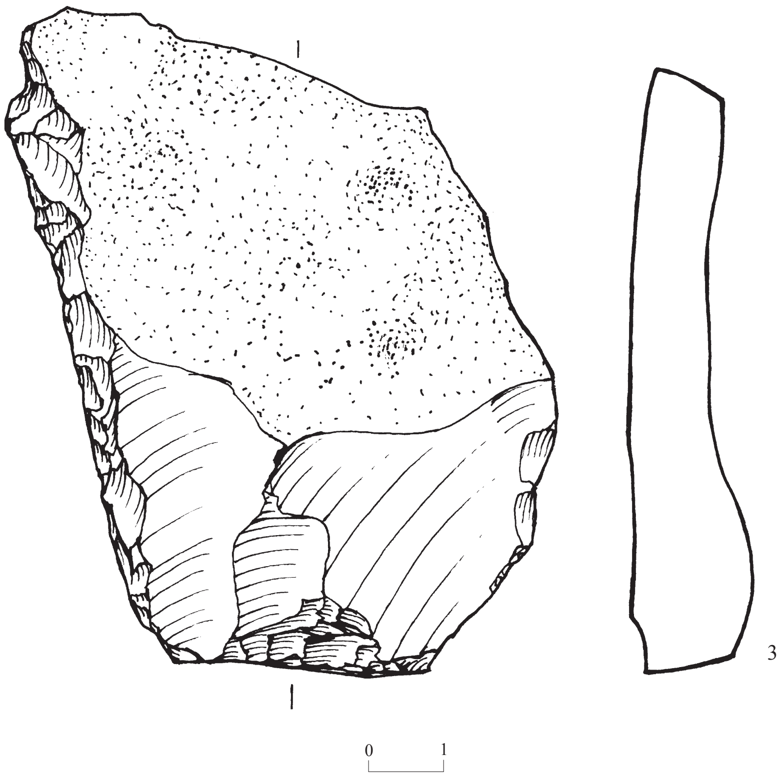

איור 12. (המשך)

מס׳	הכלי	סל
1	כילף בהכנה ?	9
2	להב משוברר	9
3	מקרצף	9

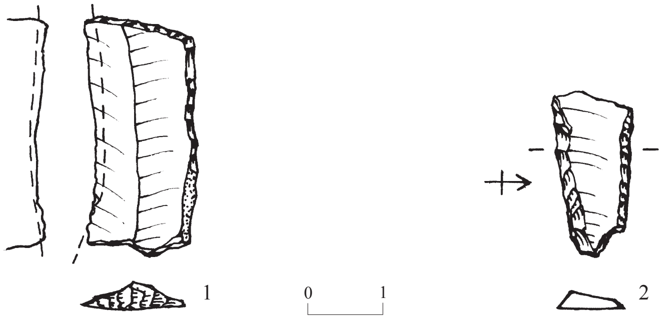

איור 13. כלי צור מהתקופה הכלקוליתית מחפירות מאיר.

מס׳	הכלי	סל
1	להב מגל	11
2	ראש חץ רוחבי	9

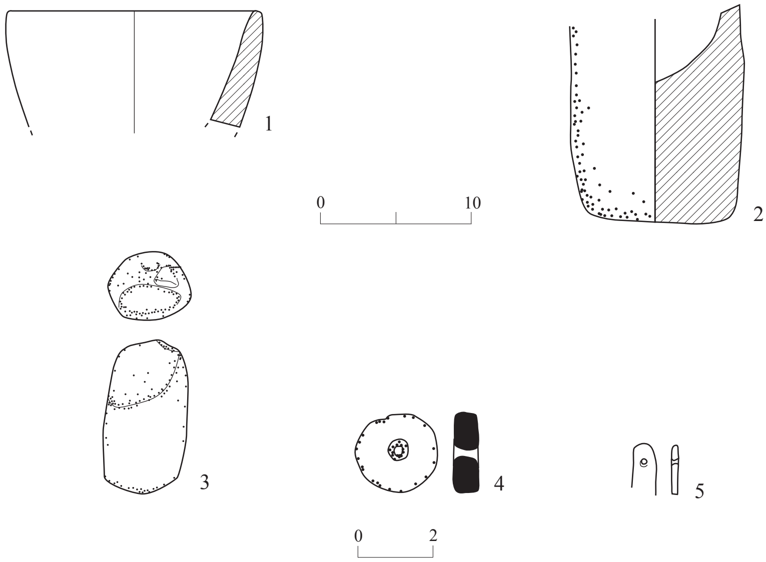

איור 14. שונות.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	הערות
1	קערה	12	107	בזלת
2	מכתש	16	123	אבן גיר
3	עלי	16	123	אבן גיר
4	משקולת פלך	12	105	חרס ממוחזר
5	מרית	מאיר	1	עצם חתוכה, מלוטשת וקדוחה

סיכום

חלק מפריטי הצור שנמצאו בחפירה ג׳ של מאיר מראים בבירור שהאתר היה מיושב כבר בתקופה הנאוליתית הקדם־קרמית ב׳, וייתכן שגם בתקופה הנאוליתית הקדם־קרמית א׳.

ראש החץ מטיפוס הרצליה, ובעיקר כלי החרס הנאוליתיים, האופייניים לתרבות הלודית, מצביעים על יישוב בתקופה הנאוליתית הקרמית 2, ואילו העדר של מוטיבים אופייניים לתרבות הירמוכית, כגון קנקניות בעלות צוואר פסוק ועיטורים חרותים, מצביע על כך שבתקופה הנאוליתית הקרמית 1 לא התקיים יישוב במקום. באתרים סמוכים, דוגמת שכבה V בנחל זהורה (Gopher and Eyal 2012) ומשמר העמק (Barzilai and Getzov 2008), נמצאו מכלולים בעלי מאפיינים ירמוכיים מובהקים, ולכן אי אפשר להסביר את העדרם באתר בנסיבות של ייחוד מרחבי.

כלי החרס הכלקוליתיים מראים זיקה לאתרי התקופה הכלקוליתית הקדומה 2 ו־3. העדר כלי חרס האופייניים לראשית התקופה, כגון קערות מזוות בעלות דופן דקה (Garfinkel 1999: Figs. 67, 72) וכלים מעוטרים בחריתה ובדיקור בסגנון תרבות ואדי רבה (Kaplan 1958: Fig. 6; Garfinkel 1999:142–145), מעיד שהמקום לא היה מיושב בתקופה הכלקוליתית הקדומה 1. השכיחות הגבוהה של עיטורי חבל, ואולי נוכחות של מחבצות, מלמדת על קיומו של יישוב בתקופה הכלקוליתית הקדומה 3, אולם אין די בממצא כדי לקבוע בוודאות שהמקום יושב בתקופה הכלקוליתית הקדומה 2; רמז לכך הוא מיעוט הידיות בעלות החתך המשולש.

כפי שכבר הצביע מיכאל מאיר (תשל״ז), האתר של נחל ספלול 71 הוא אחד מבין למעלה מ־50 אתרים פרוטו־היסטוריים השוכנים בגבעות גלעד בפרט, וברמות מנשה בכלל. המידע מחפירת 2005

מצטרף למידע מחפירות מיכאל מאיר ומאתרים אחרים, כמו אתרי נחל זהורה I ו־II (Gopher 2012) והאתר בנחל דליה (זיגלמן תשל״א; עולמי תשמ״א: אתר 150), וכן מסקרים ומאיסוף מפני השטח. לימוד שיטתי של המאספים ממגוון האתרים והגדרתם הכרונולוגית המדויקת יוכלו להניב תמונה דינמית של דגם היישוב במהלך השלבים בתקופות הנאוליתית והכלקוליתית באזור זה.

הערות

[1] בדוח המוקדם (גצוב 2006) כונה האתר ״נחל ספלול (צפון)״; הכינוי ״נחל ספלול 71״ הוא על פי רישום האתר בסקר ישראל (גדות וטפר 2009). על חפירת התעלה להטמנת קו הטלפון פיקח משהור זועבי, והוא שזיהה את הצטברות היישובים הקדומים במקום. חפירת ההצלה (הרשאה מס׳ A-4428), מטעם רשות העתיקות ובמימון חברת הוט, נערכה בראשית מאי 2005, בניהולו של המחבר שאף מדד וצילם בשטח וצייר את כלי החרס. סייעו: אורי בן ציוני (עזרה בניהול), יוסף לבן (מנהלה), אנסטסיה שפירו (מדידות GPS) ולאוניד זייגר (ציור כלי הצור). תודה לעופר מרדר ולדני רוזנברג שקראו את כתב היד והעירו הערות מועילות. מובן עם זאת שהאחריות לתוכן מוטלת על המחבר בלבד.

[2] לאחרונה, בעקבות החפירה בנחל זהורה II, הציג אבי גופר סכמה דומה במרכיביה, אך שונה במינוח (Gopher 2012:1534–1535).

[3] תודתי נתונה לאמנון להב, מנהל מוזיאון ״האדם בגבעות גלעד״, שהראה לי את הרישומים ואת ממצאי הסקר והחפירות של מאיר באתר נחל ספלול. הממצאים נמסרו לרשות העתיקות לשם הכנת דוח זה ולשם אחסונם במחסני אוצרות המדינה.

[4] כל העצמות שנשמרו במוזיאון נבדקו על ידי האנתרופולוג יוסי נגר והתברר שהן עצמות בעלי חיים.

[5] בשל העדר נתונים מדויקים, כל הגבהים בתכנית זו ובתכנית 2 יחסיים. הגובה המוחלט של אזור החפירה הוא כ־170 מ׳ מעל פני הים.

[6] בשכבה XX במגידו נתגלה ממצא משלבים אחדים של התקופות הנאוליתית והכלקוליתית.

[7] אפשר שקערות אלה הטעו את מאיר להניח שבממצא מצויים כלים מתקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת, אך הרכב החרס דומה לשאר הממצא הכלקוליתי. גם ייצורן בעבודת יד שונה מהמוכר בתקופת הברונזה.

[8] בדוח זה לא נכלל תיאור הממצא.

הפניות

ברקאי ר׳ תשנ״ז. **מכלול הצור מנחל זהורה I, אתר מתרבות ואדי ראבה באזור המנשה: ניתוח טכנולוגי־טיפולוגי והשלכותיו**. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

גדות י׳ וטפר י׳ 2009 מפת. **רגבים (94)** (סקר ארכיאולוגי של ישראל). http://www.antiquities.org.il/survey/#map (תאריך גישה 8.5.2011).

גלעד י׳ ואלון ד׳ תשמ״ט. חפירות באתרים פרוטו־היסטוריים בנחל הבשור והתקופה הנאוליתית המאוחרת בצפון הנגב. **מתקופת האבן** 21: 65–71.

גצוב 2006. נחל ספלול (צפון). **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 118 (28.6.2006). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=367&mag_id=111 (תאריך גישה 8.5.2011).

גצוב נ׳ תשס״ז. שרידי יישובים פרוטו־היסטוריים בחטין שבשולי בקעת ארבל. **עתיקות** 56: 13–24.

גרפינקל י׳ 1992. עלי, תל. בתוך א׳ שטרן, עורך. **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל** 4. ירושלים. עמ׳ 1241–1242.

זיגלמן ע׳ תשל״א. אתר כלקוליתי באדמות רמות מנשה. **חדשות ארכיאולוגיות** מא־מב: 14–15.

להב א׳ תשס״ג. **האדם בגבעות גלעד: אוסף מיכאל מאיר ז״ל** (קטלוג מוזיאון ארכיאולוגי מקומי 1). קיבוץ גלעד.

מאיר מ״מ תשל״ז. אתרים כלכוליתיים בסביבות קיבוץ גלעד, סקירה ראשונה. **מתקופת האבן** 14: 69–82.

עולמי י׳ תשמ״א. **מפת דליה (13)** (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים.

פרנקל ר׳ תשמ״ד. **תולדות עיבוד יין ושמן בגליל בתקופת המקרא, המשנה והתלמוד**. עבודת דוקטור. אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

קפלן י׳ תשל״ב. עשרים שנה לגילויה של התרבות הכאלקוליתית של ואדי רבה. **שנתון מוזיאון הארץ** 14: 9–13.

קפלן י׳ תשל״ז. שרידים ניאוליתיים וכאלקוליתיים בלוד. **ארץ־ישראל** יג:57–75.

שטקליס מ׳ תשכ״ז. **התרבות הירמוכית**. שער הגולן.

שפטלוביץ נ׳ 1992. הממצא הקרמי. בתוך א׳ קמפינסקי ווו״ד נימאייר, עורכים. **כברי — עונת החפירות 1991: דין וחשבון ראשוני** (6). תל אביב. עמ׳ 7–10.

שפטלוביץ נ׳ 1994. שטח B: הסטרטיגרפיה והממצא הקרמי. בתוך א׳ קמפינסקי ווו״ד נימאייר, עורכים. **כברי — עונות החפירה 1992–1993: דין וחשבון ראשוני** (7–8). תל אביב. עמ׳ 9–12.

Barkai R. 2005. *Flint and Stone Axes as Cultural Markers, Socio-Economic Changes as Reflected in Holocene Flint Tool Industries of the Southern Levant* (Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence and Environment 11). Berlin.

Barkai R. and Gopher A. 1999. The Last Neolithic Flint Industry: A Study of the Technology, Typology and Social Implications of the Lithic Assemblage from Nahal Zehora I, a Wadi Raba (Pottery Neolithic) Site in the Menashe Hills, Israel. *JIPS* 29:41–122.

Baruch U. 1987. The Early Bronze Age, Chalcolithic and Neolithic Periods. In A. Ben-Tor, Y. Portugali and M. Avissar. *Tell Qiri: A Village in the Jezreel Valley; Report of the Archaeological Excavations 1975–1977* (Qedem 24). Jerusalem. Pp. 274–299.

Barzilai O. and Getzov N. 2008. Mishmar Ha‘emeq: A Neolithic Site in the Jezreel Valley. *Neo-Lithics* 2/08:12–17.

Clarke D.L. 1968. *Analytical Archaeology*. London.

Commenge-Pellerin C. 1990. *La poterie de Safadi (Beershéva) au IVe millénaire avant l'ère chrétienne* (Les Cahiers du CRFJ 5). Paris.

Eirikh-Rose A. and Garfinkel Y. 2002. The Pottery. In Y. Garfinkel and M.A. Miller. *Sha‘ar Hagolan* 1: *Neolithic Art in Context*. Oxford. Pp. 86–138.

Epstein C. 1984. A Pottery Neolithic Site near Tel Qatif. *IEJ* 34:209–219.

Epstein C. 1998. *The Chalcolithic Culture of the Golan* (IAA Reports 4). Jerusalem.

Garfinkel Y. 1999. *Neolithic and Chalcolithic Pottery of the Southern Levant* (Qedem 39). Jerusalem.

Garfinkel Y. and Miller M.A. 2002. *Sha‘ar Hagolan* 1: *Neolithic Art in Context*. Oxford.

Getzov N. 2008. Ha-Gosherim. *NEAEHL* 5. Pp. 1759–1761.

Getzov N. 2009. The Pottery from Strata 19–16, C8–C7. In N. Getzov, R. Lieberman-Wander, H. Smithline and D. Syon. *Ḥorbat ‘Uẓa. The 1991 Excavations* I: *The Early Periods* (IAA Reports 41). Jerusalem. Pp. 26–72.

Getzov N. 2013. Flint Assemblage. In D. Shalem, Z. Gal and H. Smithline. *Peqi‘in: A Late Chalcolithic Burial Site, Upper Galilee, Israel* (Land of Galilee 2). Tzemach. Pp. 293–318.

Gilead I. 1990. The Neolithic–Chalcolithic Transition and the Qatifian of the Northern Negev and Sinai. *Levant* 22:47–63.

Gopher A. 1989. *The Flint Assemblages of Munhata: Final Report* (Les Cahiers du CRFJ 4). Paris.

Gopher A. 2012. *Village Communities of the Pottery Neolithic Period in the Menashe Hills, Israel: Archaeological Investigations at the Sites of Naḥal Zehora* (3 vols.). Tel Aviv.

Gopher A. and Blockman N. 2004. Excavations at Lod (Nevé Yaraq) and the Lodian Culture of the Pottery Neolithic Period. *‘Atiqot* 47:1–50.

Gopher A. and Eyal R. 2012. Naḥal Zehora Pottery Assemblages: Typology. In A. Gopher. *Village Communities of the Pottery Neolithic Period in the Menashe Hills, Israel: Archaeological Investigations at the Sites of Naḥal Zehora* I. Tel Aviv. Pp. 359–523.

Gopher A. and Gophna R. 1993. Cultures of the Eighth and Seventh Millennia BP in the Southern Levant: A Review for the 1990s. *JWP* 7:297–353.

Gopher A., Sadeh S. and Goren Y. 1992. The Pottery Assemblage of Naḥal Beṣet I: A Neolithic Site in the Upper Galilee. *IEJ* 42:4–16.

Gophna R. and Sadeh S. 1988–1989. Excavations at Tel Tsaf: An Early Chalcolithic Site in the Jordan Valley. *Tel Aviv* 15–16:3–36.

Kaplan J. 1958. Excavations at Wadi Rabah. *IEJ* 8:149–160.

Kenyon K.M. 1979. *Archaeology in the Holy Land* (4th ed.). London.

Kenyon K.M. and Holland T.A. 1982. *Excavations at Jericho* IV: *The Pottery Type Species and Other Finds*. London.

Khalaily H. and Marder O. 2003. *The Neolithic Site of Abu Ghosh: The 1995 Excavations* (IAA Reports 19). Jerusalem.

Koeppel R. 1940. *Teleilāt Ghassūl* II: *Compte rendu des fouilles de l'Institut Biblique Pontifical 1932–1936* (Scripta Pontificci Instituti Biblici 87). Rome.

Levy T.E. 1986. The Chalcolithic Period: Archaeological Sources for the History of Palestine. *BA* 49:82–108.

Lieberman-Wander R. 2009. The Flint Assemblage from Strata 19–16, C8–C7. In N. Getzov, R. Lieberman-Wander, H. Smithline and D. Syon. *Ḥorbat ‘Uẓa. The 1991 Excavations* I: *The Early Periods* (IAA Reports 41). Jerusalem. Pp. 72–95.

Loud G. 1948. *Megiddo* II: *Seasons of 1935–39*. (OIP LXII) (2 vols.). Chicago.

Nativ A., Shimelmitz R., Agha N., Ktalav I. and Rosenberg D. 2014. Hanaton: Interim Report on a Neolithic-Chalcolithic Settlement in the Lower Galilee. *JIPS* 44:117–147.

Noy T. 1998. The Flint Artifacts. In C. Epstein. *The Chalcolithic Culture of the Golan* (IAA Reports 4). Jerusalem. Pp. 269–332.

Prausnitz M.W. 1977. The Pottery at Newe Yam. *Eretz-Israel* 13:272*–276*.

Sadeh S. and Gophna R. 1991. Observations on the Chalcolithic Ceramic Sequence in the Middle Jordan Valley. *JIPS* 24:135–148.

Uziel J., Ben-Efraim Y., Khalaily H., Marder O., Bar-Oz G. and Raban-Gerstel N. 2007. The Salvage Excavations at Yiron East. *Qamma* 1:39*–94*.

RELATIVE CHRONOLOGY OF THE PROTO-HISTORIC REMAINS AT NAḤAL SAFLUL 71 IN THE GAL'ED HILLS

NIMROD GETZOV
(Pp. 1*–20*)

In the spring of 2005, a limited sounding was conducted at Naḥal Saflul 71, a site located on a chalk spur sloping west from the hill on top of which Ḥorbat el-'Arayis is situated (map ref. NIG 20813/71886; Figs. 1, 2). The site was excavated in the past by Michael Meir (Excavations A–C, between 1976–1982) who discovered it during an archaeological survey in the vicinity of Kibbutz Gal'ed. His excavations revealed that the site extends across 30 dunams and that its remains date from the Neolithic and Chalcolithic periods (Table 1). The site was further documented in the Map of Regavim survey, directed by Yotam Tepper and Yuval Gadot.

The 2005 Excavation

The excavation was conducted on the ridge of the spur, approximately 15 m southeast of Meir's Excavation C. Two rectangular areas were excavated (A, B; 2.5 × 5.0 m each), approximately 8 m apart. Six round rock-hewn pits were exposed in Area A (Plan 1). A step was cut in the northern rim of one pit (L15), which is slightly apart from the others. The other five pits (L16) border on and intersect

Table 1. Schematic Representation of Stages in the Relative Chronology of Assemblages recovered from the Pottery Neolithic and Chalcolithic Periods

Period	Cultural Terminology in use in the Literature	Characteristic assemblages	Parallel layer in Ḥorbat 'Uẓa excavations, 1991[i]
Pottery Neolithic 1	Yarmukian (Stekelis 1966)	Sha'ar Ha-Golan (Garfinkel and Miller 2002)	20
Pottery Neolithic 2	Lodian (Gopher and Blockman 2004)	Jericho Layer IX (PNA) (Kenyon 1979:41–46) Lod (Neve Yaraq) (Gopher and Blockman 2004) Ha-Gosherim Layer V (Getzov 2008)	20
Early Chalcolithic 1	Wadi Rabah (Kaplan 1972)	Wadi Rabah Layer B (Kaplan 1958)	19
Early Chalcolithic 2	No accepted terminology exists for assemblages in the center and north of Israel; in south—Qatifian (Gilead 1990)	Jericho Layer VIII (PNB) (Kenyon 1979:46–49) Qaṭif (Epstein 1984)	18, 17
Early Chalcolithic 3	Bet She'an (Garfinkel 1999:153–188) Besor (Gilead and Alon 1989)	Tel Ali Layer Ib (Garfinkel 1982) Bet She'an Layer XVIII (Garfinkel 1999:155)	16
Late Chalcolithic	Ghassulian Be'er Sheva' Golan (Levy 1986)	Teleilat Ghassul (Koeppel 1940) Be'er Ṣafad (Commenge-Pellerin 1990) Rasm Ḥarbush (Epstein 1998)	15

[i] See Getzov 2009: Table 2.43.

one another (Figs. 3, 4); three of them are in a terraced line, resembling three steps. All of the pits probably belong to one system. The pits were covered by an accumulation of gray soil (L11; 0.2–0.5 m thick; Plan 1: Section 1–1) that contained stones, potsherds, flint items and animal bones, but no structural remains.

In Area B (Plan 2), three natural steps were found on the bedrock, formed by fissures in the limestone. A round, shallow pit hewn in the rock was also exposed (L14) alongside a small surface of two flat stones embedded in a natural groove in the rock (L17). A flat stone was placed between this surface and the shallow pit (Figs. 5, 6). The pit (L14) and the groove (L17) may have formed part of a pressing installation for wine or oil production. The bedrock was covered by an accumulation of gray soil (L12; 0.5–1.0 m thick; Plan 2: Section 1–1) that contained stones, potsherds, flint items, and animal bones, but no structural remains. A pit containing stones and potsherds (L13) had been dug into this accumulation; this is the latest archaeological find of the excavation.

The finds included pottery from the Pottery Neolithic and Early Chalcolithic 1 and 2 periods (Figs. 7–9) and flint tools characteristic of the Early Chalcolithic and Late Chalcolithic periods (Fig. 10). The dating of two of the flint tools, a sickle blade and an adze (Fig. 10:2, 3) is not certain. They may date from the Neolithic period or they may be Chalcolithic. The site also yielded limestone and basalt vessels (Fig. 14:1–3), pottery spindle weights (Fig. 14:4), bone points and archaeozoological remains.

Excavations in 1976–1982

In Excavation C, a wide, low cairn of stones and earth was excavated (1 m high) located on the ridge of the spur and flanked by a paved road. Two hewn pits were exposed beneath the cairn. One of these was round (diam. c. 1 m, 0.4 m deep) and the other, which was partially excavated, was oval (c. 1.0 × 1.3 m, average depth c. 0.6 m). In his excavation log, Meir recorded pottery finds from the following periods: Chalcolithic (see Figs. 8:2, 3, 7, 9, 10; 9:6), Middle Bronze Age, Late Bronze Age and Roman or Byzantine. Also recovered were flint tools (Figs. 11–13), bone tools (Fig. 14:5), stone tools, a few human bones and archaeozoological remains. A reappraisal of the finds shows that some of the potsherds originally attributed to the Late Bronze Age actually date to the Neolithic period (see Fig. 7:1–7). Traces of stone clearance for farming at the site may date from the Roman or Byzantine period.

Some of the flint artifacts recovered from Meir's Excavation C provide conclusive evidence that the site was already settled in Pre-Pottery Neolithic B. It may also have been occupied in Pre-Pottery Neolithic A. Flint tools and especially Neolithic pottery characteristic of the Lodian culture suggest that there was a settlement in the Pottery Neolithic 2; the absence of typical Yarmukian motifs suggests that the site was not inhabited in Pottery Neolithic 1. The Chalcolithic potsherds demonstrate an affinity with Early Chalcolithic 2 and 3 sites. The absence of pottery characteristic of the beginning of the Chalcolithic period and of incised and perforated Wadi Rabah-style artifacts indicates that the site was not inhabited in Early Chalcolithic 1. The frequency of rope decoration and the possible presence of quarries suggest that there was a settlement there in Early Chalcolithic 3, yet there are insufficient finds to determine whether or not the site was inhabited in Early Chalcolithic 2, one indication of this being the paucity of triangular-sectioned handles.

As Michael Meir has already pointed out, Naḥal Saflul 71 is one of over fifty proto-historic sites found specifically in the Gal'ed Hills and in the Ramot Menashe region in general. Findings from the 2005 excavation complement the data from Michael Meir's excavation and from other sites. Methodical analysis of the assemblages from the various sites and specification of their exact chronology may provide a dynamic picture of the settlement pattern during the different stages of the Neolithic and Chalcolithic periods in this region.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map of the site and of other sites mentioned in this report.
Fig. 2. Gal‘ed Hills and site location (marked by an arrow).
Plan 1. Area A, plan and section.
Fig. 3. Area A, looking east.
Fig. 4. Locus 16, looking south.
Plan 2. Area B, plan and section.
Fig. 5. Locus 14, looking west.
Fig. 6. Locus 14, looking north.
Fig. 7. Pottery from the Pottery Neolithic period.
Fig. 8. Chalcolithic pottery.
Fig. 9. Chalcolithic pottery.
Fig. 10. Flint finds from the 2005 excavation season.
Fig. 11. Neolithic flint tools from Meir’s excavations.
Fig. 12. Neolithic/Chalcolithic flint tools from Meir’s excavations.
Fig. 13. Chalcolithic flint tools from Meir’s excavations.
Fig. 14. Micellaneous.